

Стаття надійшла до редакції 16.05.2018

Перевірено на плагіат 26.05.2018 р.

унікальність – 92.78%

УДК 811.161.2*37*373*04

СТАТИКА І ДИНАМІКА МОВИ: ПРОБЛЕМИ РІВНОВАГИ**Гриценко Світлана Павлівна, ap730518@gmail.com**

д. філол. наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Інститут філології

У статті на підставі українськомовних писемних пам'яток різних стилів і жанрів проаналізовано лексикон української мови XVI–XVII ст. як системний динамічний феномен, запропоновано низку нових підходів до аналізу динаміки лексики в часі. Виявлено фактори розвитку лексикону української мови; встановлено закономірності вербалізації позамовної сфери в окреслений період історії мови. Розкрито прояви динаміки і статичності лексики в українській мові XI–XV ст. та XVI–XVII ст., схарактеризовано комбінаторику різних змін лексичної системи української мови. З'ясовано закономірності розширення українського лексикону завдяки деривації та іншомовним впливам, зміни архітектоніки лексичної системи та її концептуальної організації як форм відтворення тогочасної мовної картини світу українців. Досліджена формальна та семантична деривація номінативних одиниць, адаптація запозичень до структури мови-реципієнта. Звернута увага на потребі верифікації часу та умов появи в українській мові багатьох лексем.

Ключові слова: динаміка, статика, взаємодія мов, лексикон, питома лексема, запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, мова-посередниця, адаптація, деривація, хронологія запозичування.

СТАТИКА И ДИНАМИКА ЯЗЫКА: ПРОБЛЕМЫ РАВНОВЕСИЯ**Гриценко Светлана Павловна, ap730518@gmail.com**

д. филол. наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Институт филологии

В статье на основе украиноязычных письменных источников различных стилей и жанров исследован лексикон украинского языка XVI–XVII вв. как системный динамический феномен, предложены новые подходы к анализу динамики лексики во

Actual Problems of Linguistics [Aktual'niproblemy movoznavstva]

© Grycenko S. [Grycenko S.], ap730518@gmail.com

Statics and Dynamics of the Language: the Issue of Balance [Statyka i dynamika movy: problemy ravnovagy] (in Ukrainian)

время. Определены факторы развития лексикона украинского языка и установлены закономерности вербализации внеязыковой сферы в исследуемый период. Продемонстрировано соотношение динамики и статике в лексике украинского языка XI–XV вв. и XVI–XVII вв., дана характеристика комбинаторике различных изменений лексической системы украинского языка. Изучены закономерности расширения лексикона украинского языка как следствия иноязычного влияния и деривации, архитектура лексической системы и ее концептуальная организация как формы отражения языковой картины мира украинцев XVI–XVII вв. Проанализирована формальная и семантическая деривация номинативных единиц, адаптация заимствований к структуре языка-реципиента. Актуализировано внимание на необходимости верификации времени и условий появления многих лексем в украинском языке.

Ключевые слова: динамика, статика, взаимодействие языков, лексикон, исконная лексема, заимствование, язык-источник, язык-реципиент, язык-посредник, адаптация, деривация, хронология заимствования.

STATICS AND DYNAMICS OF THE LANGUAGE: THE ISSUE OF BALANCE

Svitlana Grutsenko, ap730518@gmail.com

Doctor of Philology

Kyiv National Taras Shevchenko University

Institute of Philology

The vocabulary of the Ukrainian language of the XVIth–XVIIth century as a systemic dynamic phenomenon was studied in the thesis basing on Ukrainian-language written sources of various styles and genres, a set of techniques was selected and applied, a number of new approaches to the analysis of the time dynamics of vocabulary was proposed.

It is stressed that the most noticeable are changes of vocabulary and semantics due to the verbalization of the dynamics of the culture of society – the transformations in the material-subject and production spheres, intercessions of some social and cultural dominants. It is accentuated that an important factor in the dynamics of the Ukrainian language is its interaction with the other languages, that leads to the changes in the structure of language elements, their interconnections and their functions.

The correlation between dynamics and statics in the vocabulary of the Ukrainian language of the XIth–XVth century and XVIth–XVIIth century is determined, combinations of various changes of the lexical system of the Ukrainian language are characterised. Changes appear in the formation of new values of specific or borrowed lexemes as a result of metonymic transformations, semantic attraction, entering into constant phrases or cliché expressions, generalization or specialization of meanings, emergence of connotative,

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги]

(Українською/ На укр. яз)

estimative elements of semantics. Functional reduction of the word, its absence in the written sources of the next period in comparison with the previous stage of the existence in language testifies deactualization of the notion in the language model of the world, as well as intercession of an older lexeme by a new nomination – specific or borrowed. The regularities of the expansion of the Ukrainian vocabulary due to foreign-language influences are discovered, the factors that influenced the degree of saturation of thematic and lexical-semantic groups are outlined. The architectonics of the lexical system and its conceptual organization as a reproduction of the contemporary language model of the world of Ukrainian people are revealed.

The formal and semantic derivation of nominative units, adaptation of borrowings to the structure of the recipient language are analyzed. Dynamics of the formal structure of the vocabulary is connected with a change in the meaning of the primary lexeme. Formal derivation establishes motivational and word-formation models, outlines productive ones for the appropriate period of language development. According to the sources of the XVIIth–XVIIIth century both non-hybrid (monolingual) and hybrid derivatives are present there.

Analysis of derivatives of foreign genesis, the history of their appearance in the Ukrainian language of the XVIth–XVIIIth century, as well as the study of the functioning of borrowings in the language allowed to estimate hypothetically the place of derivation (in the source language, intermediate language, recipient language); complexity of genesis estimation of derivatives associated with the presence of common affixes and word-formation models for interacting languages.

For many lexemes the time of their appearance in the Ukrainian language is specified, assumptions about time and conditions of borrowings are verified. For the study of the history of borrowings it is important to find out the history of functioning of the corresponding lexemes in the source language and intermediate languages, and their timing appearance (moment of entry), distribution and adaptation in the recipient language. Determination of the moment, the time of „birth” – appearance and rooting – of the borrowings foresees the proof of the absence of written fixation of an appropriate lexeme in older written sources. The conditional identification of the time of the first fixation and the time of borrowing allowed to find out lexemes for which the time of borrowing can be set: for such date a year / relative chronological sign, which is indicated in the written source, or exactly the year of writing a memorial are accepted. For a series of lexemes relative chronological characteristics (indication of time period from the interval of one year to another or the corresponding century) are proposed. Application of methods of determining the time of the appearance of lexeme based on the history of the designated reality contributed to the definition of borrowings that nominate the notion of material culture, the history of which is clearly established, or the time before which these borrowings could not appear in the recipient language.

It was clarified that the chronology of foreign language nominatives contributes to clarification of the sources of borrowing, in particular, for alternative explanations available in science. An important role in determining the chronological characteristics of the lexemes has the information about the peculiarities of the analyzed lexemes' functioning in the potential intermediary languages.

Key words: *dynamic, static, interaction of languages, vocabulary, specific lexeme, borrowing, source language, recipient language, intermediary language, adaptation, derivation, chronology of borrowings.*

Осмилення української мови в діяхронії передбачає вивчення елементів усіх її структурних рівнів на різних часових зрізах, зіставлення стану мови, змінності чи статичності кожного її компонента. Зрозуміло, що охопити усіх без винятку елементів не може один дослідник, як і є самоочевидним, що на такий крок уповажнюють наявні джерела інформації. Адже пам'ятки за всього їхнього позірною багатства відтворюють мову *вибірково*. І ця вибірковість заважає реалізувати ідеальну модель дослідження, змушує рахуватися з реаліями, на підставі яких вибудовується гносеологічна модель руху мови на осі часу.

Основою вивчення історичних змін мови є писемні пам'ятки, укладені на основі картотеки, текстфонди; важливим джерелом залишаються численні студії наших попередників, їхні часто прозорливі оцінки, міркування, висновки з докладного аналізу, зокрема це праці О. О. Потєбні, П. Г. Житецького, С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, А. О. Білецького, Є. К. Тимченка, І. І. Огієнка, П. П. Плюща, Ю. В. Шевельова, В. М. Русанівського, С. В. Семчинського, І. П. Чепіги, Л. П. Гнатюк, О. І. Ніки, Г. М. Наєнко, В. М. Мойсієнка та ін. Усе це є підставою для нових дослідницьких спроб, спрямованих на розуміння моделей розвитку української мови.

Лексику вважають особливо динамічним структурним рівнем, що пов'язаний із відтворенням мовної картини світу в її динаміці, зокрема змін в економічному, культурному житті суспільства, різновекторних зв'язків між народами.

В історії розвитку української мови період XVI–XVII ст. – час бурхливих політичних, економічних, культурних, мовних трансформацій. Це складний період усвідомлення необхідності відродження „української еліти” на тлі національного ренегатства, коли українські великопанські роди або вимерли, або стали католицькими; коли, за вдалими оцінками дослідників,

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

„українець із вищих соціальних верств нагадував порожню посудину, у яку стороння сила, спираючись на насильство, вливала свій – у кожен раз новий зміст: перефарбовувала українця то в поляка, то в австрійця, то в росіянина” [Лісовий 1997, с. 225]. XVI–XVII ст. – це період бурхливого розвитку освіти, книгодрукування на тлі мовного протистояння за сфери функціонування, а відтак і статусність мов.

Активізація суспільного життя XVI–XVII ст. спонукала створення значної кількості писемних текстів, частина з яких зберіглася сьогодні і становить Золотий фонд інформації про історію нашої мови. Одним із визначальних завдань сучасної україністики і славістики є вивчення цих пам'яток, їх докладний опис, на чому наголошував В. М. Топоров: „Самодостатність і іманентність мови роблять зайвим питання про сенс і мету опису мовних елементів. Сенс і мета – в самому описі ... , тому їх потрібно шукати в самій мові” [Топоров 1995, с. 7].

Обираючи об'єктом вивчення динаміку в часі лексики як структурного рівня мови, свідомі існування нерозривного зв'язку між змінністю лексики і того інформаційного поля, у якому перебували тогочасні українці. Поява великої кількості нових номінативних засобів часто сигналізувала про виформування, входження нових понять, і відповідно була свідченням зацікавлення різними сферами економічного, суспільного життя, міжособистісними взаєминами. Багато із понять, явищ, реалій належать до кола статичних, відомих упродовж тривалого часу (як скажімо, торгівля, обмін, предмети зі сфери виробництва, трудових процесів, тощо). Але водночас з'являлося багато нових елементів матеріальної культури, типів економічних, суспільних відношень, які або вже приходили в українськомовне середовище з готовими номінаціями, або ж для них формувалися нові вербальні позначення. Нерідко цей процес мав ще один важливий складник – перебудову, часткову чи відчутну зміну в обсягах значень, використанні уже наявних елементів лексики. Наприклад, відома ще за пам'ятками XI–XIII ст. лексема *мыто* 'торгове мито' („И да входатъ в городъ ѿдіными вороты съ царевымъ мужьмъ безъ оружья, ... и да творят куплю, ѿкоже имъ надобѣ, не платаче мыта ни в чьмъ же” 907 р. [Договоръ вел. кн. Олега съ Греками по Ипат. списку „Повѣстиврем. лѣтъ” // ИЛ, 595 стб.]) у XIV–XV ст. розширює своє значення до 'митна застава', 'митниця'; у XVI ст. у цьому значенні приймає синонімічні позначення *комора* і *комора мытная*; а в XVII ст. додає трансформовані

означення *мытницкая* / *мытничая* і водночас лексема *мыто* розвиває ще одне значення ‘плата, винагорода, заохочення’ (див. Таблиця 1).

Таблиця 1. Лексема *мыто* у пам’ятках XIV–XVII ст.

	‘торгове мито’	‘митна застава, митниця’	‘плата, винагорода, заохочення’
XIV ст.	<p><i>мыто</i></p> <p>„А <i>мыта</i> не примышлати но какъ из вѣка пошло” 1366 р. [Українські грамоти XIV ст. // Розов, 14];</p> <p>„А jestliby kotoryje reczi kramnyje wez, majet <i>myto</i> platiiti” 1389 р. [Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 // ZPL, 105]</p>	<p><i>мыто</i></p> <p>„тое все есмо подтвердили ... съ вѣми границями ... ись рѣками, ись <i>мыты</i>, ись ловищи, ись потоки...со вѣми оужитки” 1361 р. [Підтвердна грамота короля Казимира Великого Ходкові Бибельському на володіння селом Бибел з присілками... // AGZ, 6]</p>	
XV ст.	<p><i>мыто</i></p> <p>„а <i>мыто</i> имѣ брати подавнomo, а мають намѣ тое мыто платити все широкими грошѣми” 1487 р. [Оренда мита луцького євреям на три роки];</p> <p>„А також крал єго милость и кназ великіи литовскіи да имають лишити коупцем нашим ... абы ходили торговали слободно и доброволно, заплативше правое свое <i>мыто</i>” 12 липня 1499 р. [Воевода Стефан ... обіцяє мир посольському королеві Яну Ольбрахту, литовському князю Олександру та угорським князям, 424]</p>	<p><i>мыто</i></p> <p>„А мнѣ кн(а)зю Михайлу Васильевич(у) Избаркомо достал сѧ город Вишньвѣць ис мѣстѣчком и с тым селом, што под мѣстѣчкомъ, и з <i>мытомъ</i> вышньвѣцким” 1482 р. [Князі Михайло і Семен Збаразькі ділять між собою майно батька // ALSS, I, 81];</p> <p>„А котории бы купци хотели <i>мыта</i> объездѣчати новыми дорогами, ажъ бы єму на тых помоч давал: нехай он ихъ встѣгаєть и <i>мыта</i> на них берет по давному” 27 травня 1498 р. [Грамота короля Олександра на оренду берестейського, дорогицького, бельського і городенського мита Генріху Карловичу // АЛРГ, 83]</p>	
XVI ст.	<p><i>мыто</i></p> <p>„Устава єго королевские милости мы гедрь. Великого князства Литовского и земли Вольнское, зъ Скарбу єго королевское милости</p>	<p><i>мытниця</i></p> <p>„онѣ сѣдитъ на <i>мытницѣ</i>” 1556–1561 рр. [Пересопницьке євангеліє // ПЄ, 35]</p>	

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

	<p>выдана ... почему маеть быти брано мыто от товаров, купленных як от подданных его кр. милости, так тежь князских, панских, духовных и светских, и тежь от цужоземьцовъ” 1569 р. [Скорочений виклад митної устави Великого князівства Литовського // ТУВН, 140]</p>	<p>комора „на комору Львовскую и мыто тежь Корунное заплатили” 1537 р. [Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550) // РЕА, I, 210] комора мытная „за учиненьемъ присели его на коморе мы(т)но(и) бере-сте(и)ско(и) о(т) того збо(ж)я его властного мыто // новопо(д)-вышлоное не пришлоа” 1583 р. [Берестейська митна книга // БМК, 98–98 зв.]</p>	
XVII ст.	<p>мыто „през позываную всказаня на неи вин правных ... в способ якогос мыта взята вола, золотых пятдесят полских коштуючого” 1647 р. [Свідчення возного ... про незаконну конфіскацію вола в рахунок мита ... // ТУВН, 338]</p>	<p>комора мытницкая „на прикладъ на Коморахъ мытницкихъ, мытникове доброго и волного чѣлка гамують, и турбують” 1625 р. [З.Копистенский Сѣмліа албо казанье на роковую Памать в Бзѣ Велебного ... Еуѳиміа Плетенец-кого // ХТМ, 156] комора мытничая „ово видишь шнуръ ... до нѣа дослаючий: где и дѣволи при грѣху каждомъ присѣдаты, яко мытницы на коморахъ мытничихъ” 1619 р. [Перомонах Азаріас. Вѣра єдиной Стои каболической Апѣтлской Црѣкве на Вскодъ // Азар. Вѣра, 125]</p>	<p>мыто „Слуга за мыто свое заслужоное возоветь ко Господу” 1656 р. [Руко-писный хро-нограф, 62]</p>

Здатність адаптувати, а не лише прийняти іншомовні елементи до системи мови-реципієнта, розширити засоби за умови збереження і власних ресурсів – свідчить про силу української мови. Результатом цього процесу є фіксовані у писемних джерелах дублети, синоніми (див. Таблиця 2).

Таблиця 2. Питомі та запозичені агенти XVI–XVII ст.

Значення	Питома лексема	Запозичена лексема
‘астролог’	<i>гвѣздар / звѣздаръ</i>	<i>астрологъ</i> (XVII ст.)
	<i>вѣщиль</i>	<i>практикаръ</i> (XVII ст.)

	<i>вщюць</i>	
	<i>звѣздословъ</i>	
‘астроном’	<i>звѣздозаконникъ</i>	<i>астрономъ</i> (1598 р.)
‘людина, яка живе з милостині, жебракує; той, хто випрошує’	<i>прошак</i>	<i>жебракъ</i> (1598 р.)
	<i>вѣчнийстарець</i>	<i>ковдошь</i> (XVI ст.)
‘вигнанець’	<i>вигнанецъ</i>	<i>банить</i> (1597 р.)
‘той, хто вибиває вовну’	<i>вольярь</i>	<i>шатоваль</i> (кін. XVII – поч. XVIII ст.)
‘палітурник’	<i>лѣпитель</i>	<i>интрельгаторъ</i> (1612 р.)
‘грабіжник, порушник, розбійник, негідник’	<i>грабитель</i>	<i>лотръ</i> (1528 р.)
	<i>грабовникъ</i>	<i>выдирица</i> (п. XVII ст.)
	<i>рабовникъ</i>	<i>выдырачъ</i> (XVIII ст.)
	<i>злодюга</i>	<i>опричникъ</i> (1621 р.)
	<i>воропай</i>	<i>збойца</i> (1509 р.)
	<i>нарушитель</i>	<i>драпъжникъ</i> (1592 р.)
		<i>драпъжца</i> (1556–1561 рр.)
		<i>драпъжливый</i> (1637 р.)
		<i>лупъжца</i> (1599 р.) <псл.
		<i>коррупторъ</i> (1639 р.)
	<i>виоляторъ</i> (1638 р.)	
	<i>ексъцесоръ</i> (1634 р.)	

Для виявлення і розуміння характеру змін українського лексикону у XVI–XVII ст. необхідно враховувати і попередній період староукраїнської писемності: від княжої доби XI–XIII ст. через період післямонгольської навали XIV–XV ст. аж до періоду досліджуваного – XVI–XVII ст. Якщо оглянути репертуар лексикону XVI–XVII ст. на тлі зазначених двох попередніх періодів, то картина виглядає так: одні лексеми засвідчують тяглість упродовж трьох періодів, інші – від другого і в третьому періоді, ще інші – лакуарність у XIV–XV ст., і нарешті – багато лексем зафіксовано лише у XVI–XVII ст. Таблиця 3 демонструє активне поповнення іншомовними елементами ТГЛ освіта і наука у досліджуваній період, що було типовим і для інших ТГЛ.

Таблиця 3. Динаміка складу ТГЛ освіта і наука за джерелами XI–XVII ст.

Запозичення	Значення	Писемні джерела		
		XI–XIII ст.	XIV–XV ст.	XVI–XVII ст.
<i>азъбуки</i>	‘алфавіт’	+		+

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

<i>грамота</i>	‘писемність’, ‘напис’, ‘письмо’ ‘лист’, ‘грамота, діловий документ’	+	+	+
<i>єпистоля</i>	‘лист, послання’	+		+
<i>ярлык</i>	‘грамота татарського хана’	+		+
<i>харатья</i>	‘пергамент’	+	+	+
<i>хронограф</i>	‘літописець, хроніст’	+		+
<i>граматикиѧ</i>	‘граматика’	+		+
<i>астрономѧ, астрономѧ</i>	‘астрономія, наука про небесні тіла’	+	+	+
<i>кондак</i>	‘хвалебна пісня церковного змісту, кондак’	+	+	+
<i>кондакар</i>	‘збірник церковних пісень, кондаків’	+		+
<i>дидакалія</i>	‘церковна школа, дидакалія’		+	
<i>школа</i>	‘послідовники християнського вчення’			+
	‘система освіти’			+
	‘суспільна думка’			+
	‘колектив учнів’			+
	‘навчальний заклад’		+	+
<i>шкулка</i>				+
<i>школка</i>				+
<i>школьнидом</i>				+
<i>школяр / школярей, школьник</i>	‘особа, яка навчається’			+
<i>схоластик</i>				+
<i>школярський</i>	‘належний школяру’			+
<i>хартофілак</i>	‘бібліотекар, хранитель книг’		+	+
<i>параграф</i>	‘розділ’			+
<i>шпаргаль</i>	‘старий списаний папірець з потрібною інформацією’			+
<i>лекція</i>	‘усний виклад відпо-відного предмета’			+
<i>акростіхія</i>	‘акровірш’			+
<i>инкауст</i>	‘чорнило’			+
<i>секстерь</i>	‘зошит’			+
<i>твичине</i>	‘навчання’			+

<i>твичитися</i>	‘навчатися, практикуватися’			+
<i>аксіома</i>	‘аксіома, незаперечне твердження’			+
<i>математикъ</i>	‘математик’			+
<i>математически науки</i>	‘математика’			+
<i>арифметика</i>	‘арифметика’			+
<i>геометрія</i>	‘геометрія’			+
<i>обрахованья</i>	‘обрахунок’			+
<i>форте(л)графована</i>	‘рахування’			+
<i>раховати</i>			+	+
<i>рахуба</i>				+
<i>порахунокъ (1720 р.)</i>	‘рахунок’			
<i>калькуляція (1710 р.)</i>				
<i>рахмистръ</i>	‘особа, яка добре рахувала’			+
<i>фѣгура</i>	‘геометрична фігура’			+
<i>піраміда</i>	‘пам’ятник; фігура геометрична’		+	+
<i>квадратумъ</i>	‘квадрат’		+	+
<i>квадрать</i>			+	+
<i>океіанъ</i>	‘океан’		+	+
<i>оцеанъ</i>				+
<i>акіанъвеликого оморѧ</i>				+
<i>на океіанъмори (XVIII ст.)</i>				
<i>валь</i>	‘вал, насип’		+	+
<i>грунтъ / кгрунтъ</i>	‘земельне угіддя, ґрунт’ ‘верхній родючий шар землі’ ‘поверхня землі’		+	+
<i>кгрунтъбортиицкій</i>				+
<i>кгрунтъводеный</i>				+

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриченко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

<i>кгрунтъловски й</i>	‘мисливське угіддя’			+
<i>кгрунтъльсны й / льсовый</i>	‘лісове угіддя, ліс’			+
<i>кгрунтъпусто вский</i>	‘необроблюване земельне угіддя, пусти-ще’			+
<i>кгрунтъпустой</i>				
<i>кгрунтълядинс кий</i>				
<i>кгрунтъсенож ат-ный / сьнокосный</i>	‘земельне угіддя, призначене для косіння трави’			+
<i>кгрунтъпенны й</i>	‘земля, за яку судяться’			+
<i>кгрунтъзаста вный</i>	‘земля, віддана у заставу’			+
<i>кгрунтъзаведе нный</i>				+
<i>кгрунтъвыбит ый</i>	‘відчужене земельне угіддя’			+
<i>кгрунтъвенны й</i>	‘віно, земельне угіддя, одержане у посаг’			+
<i>кгрунтъвечны й / звечный</i>	‘земельне угіддя, одержане у спадок із правом довічної власності’			+
<i>кгрунтъдъдизн ый / дбдичный</i>	‘земельне угіддя, успадковане від предків’			+
<i>кгрунтъзупелн ый</i>	‘земельне угіддя, яке перейшло у власність повністю (у повному обсязі)’			+
<i>кгрунтъ вислужений (XVIII ст.)</i>	‘угіддя, отримане у винагороду за військову службу’			
<i>кгрунтъвислу жоний</i>				+
<i>дѣль</i>	‘ділянка землі, уділ’		+	
	‘пагорб, гора’			+
<i>лань</i>	‘орна земля’		+	+
<i>пляць</i>	‘земельна ділянка, міс-це під забудову’		+	+

	‘місце, площа, поле битви’			+
<i>пляцьвольный</i>	‘земельний наділ, за який не платили подат-ку’			+
<i>пляцьдворный</i>	‘присадибна ділянка’			+
<i>пляцькуничны й</i>	‘земельний наділ, за який платили кунич-ний податок’			+
<i>пляцьотчизны й</i>	‘земельний наділ, успадкований по батькові’			+
<i>плярчикъ, пляцикъ</i>	‘невелика земельна ділянка’			+
<i>пляцовый</i>	‘належний пляцові’			+
<i>географія</i>	‘опис землі’			+
<i>гемисферумъ</i>	‘півкуля’			+
<i>арктикусь</i>	‘північний’			+
<i>антарктикусь</i>	‘південний’			+
<i>левада</i>	‘частина річкової до-лини, призначена для косіння трави на сіно або для випасання худоби’			+
<i>лиманъ</i>	‘затока’			+
<i>горизонтъ</i>	‘горизонт’			+
<i>компасъ</i>	‘компас’			+
<i>Єуропа</i>	‘назва європейського континенту’			+
<i>кавалець</i>	‘частина земельного угіддя’			+
<i>антра</i>	‘печера’			+
<i>вулканъ</i>	‘вулкан’			+
<i>евръпина</i>	‘прірва, вир, чорто-рий’			+
<i>линеа</i>	‘межа’			+
<i>линьягранична я</i>				+
<i>конкуренция</i>	‘місце на межі кількох земельних угідь, стик’			+
<i>опока</i>	‘скеля’			+
<i>бескидъ</i>	‘гірський хребет, гора’			+
<i>опочистый</i>	‘скелястий’			+
<i>яскиня</i>	‘печера’			+

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

<i>отногаморская</i> <i>я</i>	‘затока’			+
<i>Бухта</i>	антроп.		+	
<i>бухта</i>	‘затока, бухта’			+
<i>падоць</i>	‘долина’			+
<i>бендюга</i>	‘місце на березі річки, де склали дерево на сплав’			+
<i>выспа,</i> <i>высьць, высьць</i>	‘острів’			+
<i>жердло,</i> <i>жерудло,</i> <i>жрждло</i>	‘джерело’			+
<i>здрой</i>				+
<i>лава</i>	‘межовий насип’			+
<i>Кургань</i>	‘назва села на Київщині’		+	
<i>кургане</i>	‘межовий насип, кур-ган’			+
<i>курганець,</i> <i>курганок</i>	‘невеликий курган’			+
<i>боуката</i>	‘ділянка, частина земельного угіддя’		+	+
<i>байрак</i>	‘порослий лісом яр’			+
<i>байрачок</i>	‘порослий лісом яр-чок’			+
<i>сага</i>	‘річкова затока’			+
<i>гавань</i>	‘частина моря або річки, захищена від вітру та хвиль’			+
<i>губа</i>	‘затока, бухта’			+
<i>гирло</i>	‘гирло, затока’			+
<i>вильотный</i>	‘вологий’			+

Таблиця 3 демонструє лише *специфіку відтворення* питомих і запозичених лексем українськими писемними пам’ятками XVI–XVII ст.; ми не можемо стверджувати, що якогось слова не було в усному мовленні українців.

За спостереженнями, співвідношення реєстрів лексем, відтворених у пам’ятках, виглядає так: лексем, які пройшли від XI до XVII ст. – 21 одиниця; лексем, які мали лакуни – 47; лексем, що не засвідчені джерелами досліджуваного періоду, хоча відомі у попередні – 50; лексем, що зафіксовані у пам’ятках з XIV ст. і включно до XVII ст. – 263; лексем,

писемне функціонування яких виявлено лише у XVI–XVII ст. – 2362. Ми свідомі релятивності цих висновків, але не можна заперечити загальної тенденції збільшення кількості пам'яток, а відтак і представлених лексем.

Ідучи шляхом виокремлення і часової параметризації лексики, ми розуміємо, що рівень похибки може бути доволі відчутним. Адже дослідження етапів формування лексикону у віддалені епохи має свою специфіку: воно має обмежений лише писемними текстами ресурс інформації, який часто засвідчує факт лакунарності представлення мовного елемента. Поняття лакуарність розуміємо як непослідовне в часі, вибіркоче відбиття багатьох лексем. Зокрема маємо багато фактів, коли лексема була засвідчена пам'ятками давніше, далі спостерігаємо тривалий проміжок відсутності фіксації і її появу після часової перерви. Так, лексема *икономъ* відома з пам'яток поч. XII ст., а на поч. XVII ст. фіксується слово *економъ*, так само: *уксусъ* 1136 р. – сер. XVII ст.; *мынцарь* 1388 р. – 1500 р.; *барханъ* 1392 р. – 1564 р.; *чета* 1499 р. – *чата* 1633 р. та ін. Лакуарність є зрозумілою; вона могла бути зумовлена маловживаністю запозичень у хронологічно віддалений період, що спричинило їх тривале невідтворення в пам'ятках і відродження (а можливо, і повторне запозичення) пізніше, зокрема в досліджуваній період. У своїх твердженнях використовуємо модальність допустовості, оскільки чітко вказати, що процес був таким і тільки таким за відсутності для окремих періодів в історії мови надійних джерел не можна; тому висловлюємо припущення, що і *за умов вказаної лакуарності тяглість зберігалася*.

Вивчення розвитку лексики мови в часово віддалені періоди залишає, на жаль, відкритим питання ролі усної комунікації в запозичуванні, оскільки письмо, як зауважив Ф. де Соссюр, приховує мову від наших очей; важко вичерпно окреслити роль писаря, його ідіолектну, а часто й мовно-етнічну належність, оскільки ні писемні пам'ятки, ні інші джерела такої інформації не дають.

Дослідження пам'яток XVI–XVII ст. на тлі попередніх епох дають підстави констатувати, що частина лексики, що була відома в XI–XV ст., уже не засвідчена у пізніших пам'ятках, що уможливило припущення про їх деактуалізацію в мовленні, функційну редукцію. Це явище за особливостями протікання та наслідками було неоднорідним. Зокрема:

- втрата церковнослов'янська грецького походження *сынъклитъ* на

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

позначення ‘ради старійшин’ („Гыевси села, отьнась ку церкви Божой прыданые, маеть держати господинь богомолець нашъ Климентый ... а за насъ и чада наша Господа Бога молити и о добромъ посполитомъ, вкупе зъ *сынъклитомъ* нашимъ ... радити” 1322 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 3]); запозичення з німецької мови *боургоурь* / *боургарь* ‘міський радник’ („прійдець г(с)во ми посо(л) о(т) брашева ... на има па(н) де(к) хано(с) и па(н) *боургоурь*михи(л) и просили оу г(с)ва ми миръ и мыто” 1437 р. [Cost, II, 709], „а ли(ст) єсми дали *бръгароу* михаєви” 1437 р. [ССУМ I, 131]); з угорської – *вигь* ‘сувій, міра довжини тканини’ („але полотно и бобовьлоктемъ не продаю(т), а соукнась *вигомъ* да продаю(т)”) 1449 р. [Cost, II, 743]) та ін;

- в окремих випадках простежуємо трансформацію значення, зокрема латинізм *цата* / *цата* в XI ст. позначав ‘дрібну монету, гріш’, а також збірне поняття ‘гроші’; у XVI ст. ця лексема втрачає значення ‘гроші’. Церковнослов’янізм *рать* засвідчений у писемних джерелах X–XIII ст. на позначення понять ‘військо’, ‘ворог’, ‘війна’, ‘битва, бій’, ‘ворожнеча’; у писемних пам’ятках XIV–XV ст. ця лексема зафіксована зі значенням ‘військо’; у XVI–XVII ст. слово *рать* витісняється питомою лексемою *воиско* і латинізмом *армата* на позначення поняття ‘військо’ („ге(т)ма(н) ... ро(с)казаль ... *воискуа* бы за Днѣпръ на лежу пошли на зиму” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 174] чи „Гетманъ запорозскійзъ *гарматою* стануль въ Бѣлой Церкви” 1630 р. [МИВР, 302]); на позначення ‘ворог’, ‘війна’, ‘битва, бій’, ‘ворожнеча’ у писемних джерелах досліджуваного періоду це слово не засвідчене, однак чітко окреслюється нове значення – ‘боротьба внутрішня, душевна’ („И зась на другомъ мѣстцѹ одинъ з ни(х) мовить та(к). [Лѣстви(ч)ни(к)] любовь бѣжа поглашаєть любовь родителей. А хто бы повѣда(л) в(ь) собѣ обою имѣти, себе прельстивъ, слышалъ мовачого. не прійдохъ вложити покою на землю, але *рать*” [Отп. КО, 14]). Нагадаємо, що окремі давні значення збереглися в українській мові XIX–XX ст.: лексема *рать* використовується на позначення ‘великої кількості кого- чи чого-небудь однорідного’, що демонструє поезія „Дві сили” Максима Рильського:

„О кодро підле і несите,
Дурисвітів злостива *рать*!
Чи правду нашу вам убити?”

Чи наше братство розбратать?"

(М. Рильський, П, 1960, с. 318)

Може вживатися ця лексема і з іншим значенням: як урочисте ‘битва’, зокрема: у романі Семена Скляренка „Святослав”: „Коли на Дніпрі чи в степу з’являвся ворог, водили [старійшини] людей на *рать*” (Скл., Святослав, 1959, 12). Також лексема *рать* у сучасній українській мові є вершиною дериваційного гнізда: *ратний* ‘призначений для рати’, ‘бойовий, військовий’ та *ратник* ‘боєць рати, воїн’ [СУМ, 8, 454]. Ці приклади ще раз переконують у тому, що мова – це живий організм, що постійно видозмінюється;

- в окремих випадках маємо появу формально ускладненого елемента, зокрема тюркізм *есаць* у кінці XV ст. позначав ‘податок натурою’, а пам’ятка XVI ст., а саме „Опис Чорнобильського замку” (1552 р.) фіксує форму *есацьчизна*.

Спостережено також випадки втрати у досліджуваній період однієї із раніше відомих трансформ, зокрема запозичення з давньоверхньонімецької мови *пискупъ* ‘єпископ’ засвідчене в писемних джерелах II пол. XIV ст. і вживалося одночасно з формою *бискупъ*, відомою з I пол. XIV ст. Форма *бискупъ* продовжила своє функціонування у мові XV–XVII ст., на відміну від форми *пискупъ* та її дериватів *пискоупство*, *пискоупскии*, які були втрачені.

Аналіз матеріалу уможливив уточнення часу появи в історії української мови низки лексем. Цю інформацію подано у зведеній таблиці „Лексикографічне відтворення часу запозичень” [Гриценко 2017, с. 413–734], де верифіковано час представлення українськими писемними джерелами запозичень, зокрема визначено для частини лексем час першого відтворення у пам’ятках (як для лексем *цукор*, *салат*, *шмалець*, *свекла*, *книш*, *марципанникъ*, *оркиш*, *навидла*, *пампушокъ*, *форман* та ін.) або уточнено чи змінено час. Як правило, ці уточнення засвідчують поглиблення у часі, як для лексем *таляръ*, *мусать*, *риштунекъ*, *сагайдак*, *натарте*, *манеля*, *шата*, *цинамонь*, *мордерско*, *мордерца* та ін.

Ураховуючи чинник часу відбиття запозичень у писемних джерелах мов-посередниць та мові-реципієнті вдалося уточнити шлях переймання запозичень. Зокрема, германізм *гелмъ*, що позначав ‘шолом’, у писемних пам’ятках української мови засвідчений з I пол. XVII ст. (1627 р.); він міг

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

бути перейнятий через посередництво як старочеської мови, в яку потрапив із старонімецької у 1472 р. [SSČ I, 411], так і зі старопольської мови, у пам'ятках якої засвідчений із 1403 р. [SSP 2, 7, 542] і пізніше (1564 р. [SP 8, 321–322]). Проте наявність дериватів у старочеських пам'ятках у XIV ст. (*helmodek*), на поч. XV ст. (*helmovnik* 1417 р., *helmovú* 1417 р., *helmér* XV ст., *helmitý* XV ст.), у XVI ст. (*helmik* 1515 р.) [SSČ I, 412] може свідчити про більш раннє функціонування лексеми *гелмь* у старочеській мові. Відсутність дериваційного гнізда у старопольській мові і в польській мові XVI ст. дозволяє висунути припущення про можливість старочеського посередництва у процесі переймання германізму *гелмь* в українську мову.

Поширеною є думка, що багато германізмів прийшло в українську мову досліджуваного періоду за посередництва старопольської чи старочеської мов. Для цього є достатньо підстав, оскільки польський і чеський континуум безпосередньо межують з германським. Але є випадки, коли пам'ятки старопольської і старочеської мов не підтверджують факту посередництва в перейманні германізму в зазначений відрізок часу, що ще раз актуалізує необхідність з'ясування історії кожної лексеми. Зокрема, в українських пам'ятках лексема *голдovati* 'підкорятися, бути залежним' відбита значно раніше, ніж у старопольських чи старочеських. Цей факт дає підстави припускати, що лексема *голдovati* є безпосереднім запозиченням з німецької мови, яке було посилене і підтримане пізнішим польським і чеським впливами (див. Таблиця 4).

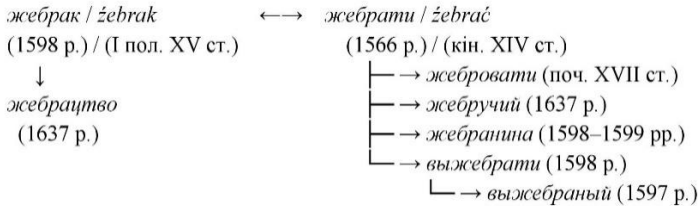
Таблиця 4. Лексикографічне відтворення запозичених лексем

Лексема	Срезн.	СДЯ	ССУМ	ІСУМ	МСТ	ІСУЯ	SSP	SP	SSČ
голдovati	1395 р. [1, 542]	1388 р. [2, 348]	1388 р. [1, 248]	кін. XVI ст. [6, 248]	1656 р. [1, 179]	1387 р. [546]	1448 р. [II, 7, 544]	1560 р. [8, 361]	1472 р. [I, 452]
олдовати	-	-	1434 р. [1, 247]	- 1395 р. [ЕСУМ I, 547]	-	-	-	1564 р. [8, 361]	-
холдовати	-	-	1445 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-
кголдovati	-	-	1388 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-
голдovati- тиса	-	-	1407 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-

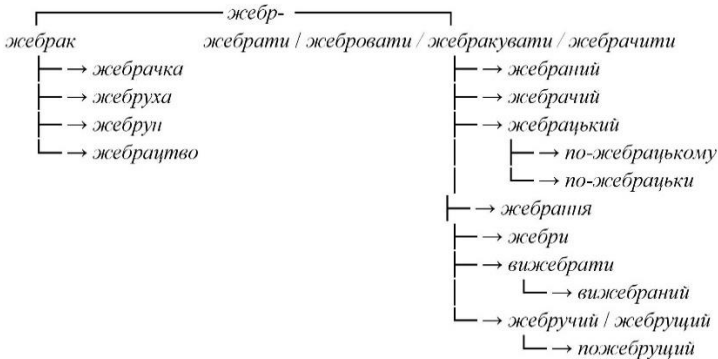
Урахування чинника часу дозволило простежити розростання

дериваційних гнізд, що продемонстровано на прикладі лексеми *жебрак*. Цей приклад є показовим, оскільки засвідчує тяглість цього процесу і в сучасній українській мові.

Гніздо з основою *жебр-* у XVI–XVII ст.:

Гніздо з основою *жебр-* у сучасній українській мові:

Важливе значення, на нашу думку, відіграє історія позначуваних реалій, яка сприяє уточненню часу, раніше якого ці запозичення не могли з'явитися в мові-реципієнті, зокрема: назви зброї (*мушкетъ, флінта, фузья, аркабузь, карабинъ, сагайдак*), грошових одиниць та грошових операцій (*чехъ, чинишъ, дукатъ, таляръ, денга, полугрошокъ, мынца, трыбутъ*), напоїв (*понтакъ*). Історія цих лексем є промовистою щодо шляху виникнення і проникнення в мову-реципієнт та проміжку часу (а саме – від 14 до 130 років) між з'явою десигната і фіксацією його назви в українських пам'ятках. Розглянемо декілька прикладів: *флінта* 'рушниця з кременним затвором' з'явилася на поч. XVII ст. і використовувалася упродовж двох

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

століть; у XIX ст. кременний затвор було замінено капсульними й патронними системами, які існують і досі. Французький королівський зброяр Марен ле Буржуа створив першу рушницю із замком флінта для короля Людовіка XIII у 1610 р. Нова рушниця швидко стала популярною і використовувалася в різних варіантах по всій Європі з 1630 р. Історія іменованої реалії окреслює дату, раніше якої лексема *флінта* не могла потрапити в українську мову – 1610 р., а тому фіксація її в пам'ятках кінця XVII ст. на початку XVIII ст. є виправданою і зрозумілою (пор.: „Калениченку реестгдалемь купить мнѣшліонску *флинту*” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, 1, 35]).

Лексема *карабинь* позначає ‘вид ручної вогнепальної зброї, карабін’; сама реалія вперше з’явилася у 1498 р.; винахід приписують зброяру Гаспару Цольнеру. Лексема *карабинь* українськими пам'ятками фіксується значно пізніше – у I пол. XVII ст. у „Позові ... про незаконне стягнення мита у м. Білій Церкві”: „... у них в способь мыта взяль ... у Тимоша // Дорошенка – кордь ... , у Ждана Федоренька – лукъ зъ сагайдаком ... , у Петра Сторожа – *карабинь* ...” 1628 р. [ТУВН, 285].

Ці приклади переконують ще раз у відомому положенні: без докладного вивчення історії позначуваної реалії немає наукової історії лексики, особливо, коли це стосується номінації десигнатів матеріальної культури (а не абстрактних понять). У зв'язку з цим можемо нагадати відому думку Ю. Шевельова про те, що „не можна будувати історію мовотворення і мововимирання, абстрагуючись від історичних фактів (процесів)” [Шевельов 1996, с. 195].

Зауважимо, що лінгвісти часто умовно ототожнюють час першої фіксації явищ у пам'ятках з часом реального постання явища. Не заперечуючи процедурного характеру такого ототожнення, поділяємо саме його умовність.

Важливим для пізнання змін у лексиконі є встановлення джерела поповнення складу лексики: чи це словотворення з уже наявного мовного ресурсу, чи це переймання з інших джерел. Зокрема, у польській мові, як мові-джерелі, засвідчені лексеми *knafel* 1486 р. і дериват *knaflik* 1437 р., які пізніше запозичені українською мовою як готові елементи (*кнафель* 1546 р., *кнафликъ* 1579 р. ‘прикраса, гудзик, брошка’); або ж інший приклад: на основі італійського запозичення *cavalkata* у польській мові був утворений

дериват *kawalkator* у 1575 р. і пізніше перейнятий українською мовою: *кавалкаторь* 1627 р. ‘наїзник, вершник’.

З дериватами не все так просто, бо маємо чимало прикладів, коли та сама словотвірна модель широко znana і в українській мові і в мовах, з яких запозичено багато лексем, зокрема з польської чи чеської. Наприклад, безсумнівними запозиченими лексемами, на нашу думку, є *шинкарь*, *цьклярь*, *шафарь*, *грабарь*, *малярь*, *дракгарь*, *кухарь*, бо пам’ятки польської мови фіксують ці деривати на одне-два століття раніше від українськомовних джерел (див. Таблиця 5).

Таблиця 5. Спільні деривати: час фіксації пам’ятками

Польська мова	Українська мова
<i>szynkarz</i> ‘шинкар, крамар’ 1445 р. [SSP 8, 7, 592]	<i>шинкарь</i> / <i>шинар</i> ‘працівник чи господар шинку’ 1656 р. [ЛПК, 78]
<i>ceklarz</i> ‘прислужник із міської охорони’ 1491 р. [SSP 1, 4, 217]	<i>цьклярь</i> ‘слідчий’ II пол. XVI ст. [МСТ 2, 472]
<i>szafarz</i> ‘той, хто володіє і роздає матеріальні блага’ 1403 р., ‘розпорядник, керівник маєтністю, домом, володар’ XV ст., ‘купець’ 1500 р. [SSP 8, 7, 530]	<i>шафарь</i> ‘економ, ключник, управитель’ кін. XVI ст. [АЮЗР, II, 216]
<i>grabarz</i> ‘землекоп, який копає могили’ 1396 р. [SSP 2, 7, 481]	<i>грабарь</i> ‘особа, що копає могили’ 1557–1558 рр. [Акты, III, 78]
<i>malarz, malar, maler, malerz</i> ‘художник, маляр’ кін. XIV ст. [SSP 4, 2, 146]	<i>малярь</i> ‘художник’ 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 486]
<i>dragarz</i> ‘робітник солеварні’ 1363 р. [SSP 2, 3, 177]	<i>дракгарь</i> ‘візник, фурман’ 1598 р. [ЛІСБ 1039, 9]
<i>kucharz</i> ‘кухар, хто керує кухнею’ 1393 р. [SSP 3, 6, 459]	<i>кухарь</i> ‘кухар’ 1552 р. [ОБЛЗ, 202]

Водночас є чимало випадків, коли ареалом творення дериватів спільної моделі можна вважати український мовний простір, зокрема лексема *собакарь* ‘наглядач за (мисливськими) собаками’ з основою *собак-*, *собака-* показова у тому плані, що у польській мові, вона має порівняно невеликий ареал на північному заході – на Кашубах, які ніколи не входили у зону активної українсько-польської взаємодії. Лексема *sobaka* у польськомовних пам’ятках XVI ст. засвідчена як рідковживана (маємо лише 2 фіксації), на відміну від лексеми *pies*, яку зафіксовано 831 раз і яка має розгалужене дериваційне гніздо: *pieseczek*, *piesek*, *pieski*, *pieskow*. В

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

українському ареалі *собака* – широко znana лексема, що і дало поштовх до творення деривата *собакар*, який у польських писемних пам'ятках досліджуваного і сучасного періодів не засвідчений (у сучасній польській мові лексема *собака* вживається на позначення '(osoba) łądak' чи як синонім до лексеми *pies* [SJP]). Відзначимо, що і від лексеми *пес* в українській мові маємо дериват *псар*.

Так само і лексема *кобзарь* була утворена в українській мові від слова *кобза*, широко вживаного в українській мові досліджуваного періоду і рідковживаного (всього 4 згадки) у польських писемних пам'ятках XVI ст. Дериват *кобзар* у польських джерелах не зафіксований.

Окрема проблема у дослідженні динаміки лексики – це структура номінативних одиниць. Йдеться не лише про функціонування непохідних номінативних одиниць і дериватів. Важливо не випустити з поля зору полікомпонентні номінативні одиниці – вербалізацію цілісних, неподільних за своєю сутністю понять словосполученнями, зокрема: 'повноліття' передано у пам'ятках досліджуваного періоду *зуполныйзрость*, 'осуджувати, ганити' – *давати ганьбу* і т. д. До складу словосполук могли входити як питома й іншомовна лексема, так і виключно іншомовні лексеми (*контрактъ выдержафовый* 'викупний контракт'). Окремі сполуки пізніше, через свою популярність фразеологізувалися, зокрема: *на шрот зубу пустити* 'розпустити язика, говорити дурниці', *не заглядай же ты вь мою маньтыку* 'не втручатися до інших, займатися своїми справами', *на свою руку выцвичити* 'привернути на свій бік, переманити'.

Досліджуючи формування нових значень як питомих, так і запозичених лексем (внаслідок метонімії, семантичної атракції, генералізації та спеціалізації, полісемантизації та між стильової транслокації запозичень), а також активне формування абстрактної лексики у досліджуваній період, поширення виразно конотованих, оцінних елементів; аналізуючи також функційну редукцію лексики, ми прагнули збагнути як взаємодіють механізми динаміки і водночас механізми збереження мови. Внаслідок чого досягається внутрішня рівновага динаміки і статичності української мови на осі часу; і чи справді це був злам у мові, як часто говорять про досліджуваній період розвитку української мови. Тут радше варто говорити про глибоку трансформацію, активну взаємодію мов, а поняття *злам* використовувати лише як метафору,

оскільки, як засвідчує матеріал, ніякого зламу у внутрішніх механізмах української мови не відбулося. Зазначаючи потужних іншомовних впливів у період XVI–XVII ст., проявивши високий ступінь вітальності на тлі латинізації, полонізації, германізації, орієнтації тощо, українська мова водночас употужнювалася і розширювалася, зберігала своє обличчя; у цьому вважаємо одна із характерних рис української мови цього періоду. Українська мова вистояла, бо на той час це була розвинена, внутрішньо сформована, сильна система, були широкі кола її носіїв, що забезпечували її репродукування і збереження в часі.

Словники та довідники:

- ІСУМ** – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Список використаних джерел, Львів (1994), 329; Вип. 1 (1994), 151; Вип. 2 (1995), 151; Вип. 3 (1996), 251; Вип. 4 (1997), 259; Вип. 5 (1998), 257; Вип. 6 (1999), 255; Вип. 7 (2000), 255; Вип. 8 (2001), 255; Вип. 9 (2002), 255; Вип. 10 (2003), 255; Вип. 11 (2004), 255; Вип. 12 (2005), 244; Вип. 13 (2006), 241; Вип. 14 (2008), 255; Вип. 15 (2010), 255.
- ІСУМ** – *Історичний словник українського язика*, уклали Є. Тимченко та ін.; зредагував Є. Тимченко, Т. 1, зошит 1, XXIV, Харків (Держ. вид-во України, 1930), 528; Т. 1, зошит 2 (Укр. рад. енциклопедія, 1932): 529–947, фотопередрук О. Горбача (Мюнхен, 1985), 947.
- МСТ** – Тимченко Є. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*: у 2 кн., підгот.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса, НАН України, Укр. вільна акад. наук у США, Київ; Нью-Йорк, Літопис-XX, Кн. 1 (2002), 512; Кн. 2 (2003), 513 (Пам'ятки української мови. Серія словників).
- ССУМ** – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*: у 2 т., редкол.: Л. Л. Гумецька (голова) та ін., Київ, Наук. думка, Т. 1 (1977), 632; Т. 2 (1978), 592.
- СУМ** – *Словник української мови*: в 11 т., АН УРСР; редкол.: І. К. Білодід та ін., Київ, Наук. думка, Т. 1 (1970), 799; Т. 2 (1971), 550; Т. 3 (1972), 744; Т. 4 (1973), 840; Т. 5 (1974), 840; Т. 6 (1975), 832; Т. 7 (1976), 723; Т. 8 (1977), 927; Т. 9 (1978), 916; Т. 10 (1979), 658; Т. 11 (1980), 699.
- Срезн.** – *Матеріали для Словаря древнерусскаго язика по письменнымъ памятникамъ*, трудъ И. И. Срезневскаго, Санкт-Петербург: тип. Имп. акад. наукъ, Т. 1 (1893), 1420; Т. 2 (1902), 1802; Т. 3 (1912), 1684: доповнення 272: доповнення къ указателямъ сокращеній, помещенныхъ въ тт. 1-мъ и 2-мъ, 13.
- СДЯ** – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*: в 10 т., АН СССР, ИРЯ РАН; гл. ред.: Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов, Москва, Рус. яз.; Азбуковник, Т. 1 (1988), 525 [2]; Т. 2 (1989), 493 [2]; Т. 3 (1990), 510 [1]; Т. 4 (1991), 557 [2]; Т. 5 (2002), 647; Т. 6 (2009), 742; Т. 7 (2004), 505; Т. 8 (2008), 762; Т. 9 (2012), 480.

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Гриценко С. П. [Гриценко С. П.], ap730518@gmail.com

Статика і динаміка мови: проблеми рівноваги [Статика и динамика языка: проблемы равновесия]

(Українською/ На укр. яз)

- SP** – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, kom. red.: Stanisław Bąk et al. (Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, PAN), T. 1 (1966); T. 2 (1967); T. 3 (1968); T. 4 (1969); T. 5 (1971); T. 6 (1972); T. 7 (1973); T. 8 (1974); T. 9 (1975); T. 10 (1976); T. 11 (1978); T. 12 (1979); T. 13 (1981); T. 14 (1982); T. 15 (1984); T. 16 (1985); T. 17 (1987); T. 18 (1988); T. 19 (1990); T. 20 (1991); T. 21 (1992); T. 22 (1994); T. 23 (1995); T. 24 (1996); T. 25 (1997); T. 26 (1998); T. 27 (1999); T. 28 (2000); T. 29 (2001); T. 30 (2002); T. 31 (2003); T. 32 (2004); T. 33 (2009); T. 34 (2010); T. 35 (2011).
- SJP** – *Słownik języka polskiego*, T. 1–11, red. W. Doroszewski (Warszawa, Wiedza Powszechna: Państwowe Wydawnictwo Naukowe), 1958–1969.
- SSČ** – Gebauer, J. *Slovník staročeský. Druhé, nezměněné vydání* (Praha, Academia, 1970), Díl. 1: [A–J], 674; Díl. 2: [K–N], 640.
- SSP** – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Warszawa [u. a.], PAN, T. 1–11 (1953–1993); T. 1 (1953–1955); T. 2 (1956–1959); T. 3 (1960–1962); T. 4 (1963–1965); T. 5 (1965–1969); T. 6 (1970–1973); T. 7 (1973–1977); T. 8 (1977–1981); T. 9 (1982–1987); T. 10 (1988–1993); T. 11 (1995–2002).

Література:

1. Гриценко, С. П. «Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.» Монографія (Київ, КММ, 2017), 936.
2. Лісовий, В. С. *Культура – ідеологія – політика*, відп. ред. О. Кобець (Київ, Вид-во ім. Олени Теліги, 1997), 350.
3. Топоров, В. Н. *Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического: избранное* (Москва, Прогресс: Культура, 1995), 624.
4. Шевельов, Ю. «Чому общерусский язык, а не виборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії.» *Історія української мови: хрестоматія*, упоряд.: С. Ермоленко, А. Мойсеєнко (Київ, 1996): 191–205.

References:

1. Gritsenko, S. P. 2017, *Dynamika leksykonu ukrajins'koji movy XVI–XVII st.* [Dynamics of the Ukrainian language vocabulary of the XVI–XVII century] (Kyjiv, “KMM”, 2017), 936 [In Ukr.].
2. Lisovyj, V. S. *Kul'tura – ideologija – polityka*. [Culture – ideology – politics] (Kyjiv, “Vyd-vo im. Oleny Teligy”, 2017), 350 [In Ukr.].
3. Toporov, V. N. *Mif. Ritual. Simvol. Obraz. Isledovanija v oblasti mifopoenicheskoho: izbranoje* [Myth. Ritual. Symbol. Image. Research in the field of mythopoetic: favorites] (Moskva, “Progres: Kul'tura”, 1995), 624 [In Russ.].
4. Shevel'ov, Ju. «Chomu obshcherusskij jazyk, a ne vibchorus`ka mova? Z problem shidnoslov`ns`koji glotogoniji». *Istoriya ukrajins`koji movy: hrestomatija* [Why is the All-Russian language, and not the Vyborg language? On the Problems of the East Slavic Golotonia. In: History of the Ukrainian Language: Khestomatiya] (Kyjiv, 1996): 191–205 [In Ukr.].